

De parken van Lunetten

Groen is een wezenlijk onderdeel van de identiteit van Lunetten, de 'bloemkoolwijk' in het zuidoosten van Utrecht. Bij het ontwerp werden bestaande landschapselementen gehandhaafd, zoals de forten waarnaar Lunetten genoemd is. Aan de randen van de wijk kwamen twee grote parken. Bewoners waren - en zijn nog altijd - nauw betrokken bij het groen in hun wijk, zowel in de vorm van inspraak als van actief groenbeheer.

Maarten Brinkman is historicus. Hij schreef 'Lunetten. Geschiedenis van een Utrechtse nieuwbouwwijk' (2004).

In 1970 gaf de gemeente Utrecht de opdracht voor het ontwerp van de wijk Lunetten aan het stedenbouwkundig bureau van Bart van Gent. Daarnaast mochten de inwoners meepraten over de bouw van de wijk. Inspraak was een nieuw verschijnsel, dat vanaf ongeveer 1970 snel terrein won. Insprekers hebben zonder meer invloed gehad op de inhoud en uitvoering van de plannen. Dat gold in het bijzonder voor de Werkgroep Lunetten. Deze groep van planologen, bouwkundigen, journalisten en biologen - merendeels studenten - streefde

naar 'een betaalbaar Lunetten' en de realisatie van 'een goed leefmilieu' in de wijk. In haar rapport *Betaalbaar Lunetten Haalbaar* kwam de werkgroep in 1972 met een alternatief voor het plan-Van Gent. Lunetten was, door de ligging tussen de snelwegen, een 'buitengewoon ongunstige plaats' voor het creëren van een woonwijk. Er moesten dus barrières komen tegen geluidsoverlast en luchtverontreiniging, zoals een geluidsscherm en forse groenstroken.

Bestaande landschapselementen

Naast voorstellen voor goedkopere bouw pleitte de werkgroep voor handhaving van bestaande landschapselementen; die zouden bijdragen aan een leefbaar milieu en

konden de nieuwe wijk een eigen identiteit geven. Het ging om de forten, boomgroepen, sloten, de Oud-Wulverbroekwetering, het Inundatiekanaal, het Houtensepad, de Oude Liesbosweg en de Koppeldijk. In het bestaande plan zouden van deze reeks alleen de forten behouden blijven. De gemeenteraad was onder de indruk van het rapport en gaf de stedenbouwkundigen de opdracht om de voorstellen waar mogelijk over te nemen. Het succes van de Werkgroep Lunetten bleek overduidelijk bij de presentatie van het bestemmingsplan in 1974. Op het punt van de woningbouw werden de wensen van de werkgroep niet gehonoreerd, maar haar 'groene' voorstellen waren voor een belangrijk deel overgenomen. De hierboven genoemde 'topografische elementen' werden niet alleen gehandhaafd, ze bepaalden in het nieuwe plan zelfs mede de structuur van de wijk. Er zou een groene bufferzone komen, met een 'absorberende aankleding' en een geluidswal. De ruimte tussen de woonbebouwing en de snelwegen was vooral gereserveerd voor 'grootschalige groenelementen'. De wijk Lunetten is genoemd naar de Lunetten, vier forten die deel uitmaakten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie,

waarvan er twee in de beoogde nieuwbouwwijk lagen: Lunet III en Lunet IV, gebouwd rond 1825. Na de Tweede Wereldoorlog hief het Ministerie van Defensie de forten op als vestingwerk. Zij hadden hun functie verloren, kregen een andere bestemming en werden overgedragen. Zo kwam Lunet IV in 1969 in eigendom van de gemeente Utrecht; Lunet III volgde in 1980. De kazematten op deze forten werden in gebruik genomen als gemeentelijke opslagruimte, clubhuis van scoutinggroep Salwega en later ook voor buitenschoolse opvang en dagbesteding. De Lunetten waren zo'n anderhalve eeuw geïsoleerde en goed bewaakte bouwwerken geweest; verboden terrein voor burgers, waar zich ongestoord een bijzondere planten- en dierenwereld kon ontwikkelen. Jarenlang was er nauwelijks naar de forten omgekeken. Juist in de tijd dat Lunetten op de tekentafel lag, groeide de belangstelling voor deze cultuurhistorische monumenten. De Lunetten III en IV, die een grote natuurwaarde en een rijke flora en fauna bleken te hebben, werden dan ook als vanzelfsprekend opgenomen in het park dat aan de noordkant van de nieuwe wijk zou komen.

Beatrixpark

Het park heette aanvankelijk 'Park Lunetten'. Het was bedoeld als recreatiegebied en groene geluidswal. Het uitgangspunt om bestaande natuurlijke elementen in stand te houden was hier zonder veel problemen te realiseren; de twee Lunetten en het omringende landschap leenden zich er goed voor. De ontwerper van het park, landschapsarchitect Hans Pemmelaar, gebruikte de forten als uitgangspunt voor het parkontwerp. Ook koos hij voor boomsoorten die van nature in de omgeving voorkwamen, zoals es, wilg, zomereik, hazelaar en sleedoorn. De structuur is min of meer open gehouden, zoals dat verplicht was toen de forten nog operationeel waren.

Pemmelaar maakte gebruik van een bestaand pad tussen de spoorlijn en het Houtensepad, vertelde hij in 2003: 'Toen we hier kwamen zagen we dat weggetje lopen en dat vonden we meteen de natuurlijke grens; tot daar zou de bebouwing mogen komen... In sommige gevallen waren de grenzen van de vlekken [bouwlocaties] hard, maar aan de randen, zoals in dit geval, waren ze flexibel. Daar hebben Frits Bokelman en ik zoveel mogelijk gebruik van gemaakt; Frits is een van de weinige stedenbouwkundigen met gevoel voor landschap. Vandaar dat ook hier de landschapspatronen nog min of meer herkenbaar zijn in het geheel'. Frits Bokelman was stedenbouwkundige van het bureau Van Gent.

Behalve een wandelpark zou het 'Lunettenpark' ook een doe-park worden, met speel-, sport- en ligweides, trapveldjes, een speeltuin en een terrein voor de schoolbiologie. De speeltuin, het daarbij gelegen trapveld en de grote weide vormden samen de zoge-

noemde voorlanden van Lunetten. Vroeger waren dit open graslanden met het oog op een vrij schootsveld. Pemmelaar handhaafde het open karakter van dit gebied zoveel mogelijk. De achterzijde van de forten, het gebied dat grenst aan de Waterlinieweg, kreeg juist een dichte bebossing en beplanting.

Bij de officiële openstelling op 24 november 1980 kreeg het park de naam 'Beatrixpark', een eerbetoon aan de eerder dat jaar inge-

< Fortgracht van Lunet IV in het Beatrixpark, najaar 2015. FOTO MAARTEN BRINKMAN

^ Het gebied kort voor aanleg van de wijk Lunetten vanaf het Houtensepad, 1974. In het midden de Immanuelkerk in Hoograven. HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

√ Commissaris van de Koningin P. van Dijke plant een boom bij de officiële opening van het Beatrixpark in 1980. HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

huldigde nieuwe koningin. Drie jaar later meldde wijkkrant *De Lunet* trots dat het Beatrixpark volgens natuurkenners de vergelijking met een natuurreservaat 'glansrijk' doorstond. In 1994 zou het Beatrixpark er nog een groene voorziening bij krijgen: het volkstuintencomplex van de Amateursuikersvereniging De Groene Lunet, gesitueerd tussen de spoorlijn en de parkweide.

Park De Koppel

Ook in het zuiden van Lunetten, langs de snelwegen A12 en A27, was een flink stuk land gereserveerd voor een park. Het

zou De Koppel gaan heten, een naam die verwees naar de hofstede De Koppel en het middeleeuwse ontginningsgebied Koppel, waarvan een deel het zuiden en zuidoosten van het huidige Lunetten vormt. Koppel, een naam die gemeenschappelijke weide betekent, bestond uit twee ontginningsseenheden, Grote Koppel en Kleine Koppel, van elkaar gescheiden door de Koppeldijk. Deze dijk was een onderdeel van de middeleeuwse verbindingsweg tussen Utrecht en de Lek. Uit een document uit 1389 blijkt dat er in Grote Koppel acht pachters waren, van wie er één

in het gebied zelf woonde. Die ene pachter bewoonde hoogstwaarschijnlijk hofstede De Koppel, de oudste en tot eind 19e eeuw enige woning in het Lunettegebied. Tot 1954 behoorden Grote en Kleine Koppel tot de gemeente Houten. Nadat de gemeenteraad in 1962 en Gedeputeerde Staten in 1964 akkoord waren gegaan met het uitbreidingsplan Lunetten, begon de gemeente Utrecht met de aankoop en - waar nodig - onteigening van percelen. Toen de gemeente het gehele gebied in handen had, konden de boerderijen en andere gebouwen worden gesloopt. Dat betekende ook het roemloze einde van boerderij De Koppel, de oudste bebouwing van het gebied. In 1972, toen Lunetten 'leeg' was, zochten archeologen het terrein af in de hoop sporen van vroege bewoning te ontdekken. Alleen rond de afgebroken boerderij De Koppel, ongeveer op de plaats van de huidige straat Lombardije, werd wat laat-middeleeuws aardewerk gevonden. Een tweede onderzoek in 1975 leverde iets meer op, maar tot een 'interpreteerbare plattegrond' van de boerderij kwam het niet. Als verklaring gaf de toenmalige stadsarcheoloog Tarq Hoekstra dat 'de sloop van de laatste boerderij dermate degelijk was gebeurd, dat zeer veel essentiële details verloren waren gegaan'. De Koppel moest een park worden waarin gewandeld en gespeeld kon worden. Wijkbewoners die vonden dat de inspraak voor de aanleg van De Koppel niet goed was geregeld, richtten de Actiegroep Groenvoorziening op. Zij mochten vervolgens meedenken over de uitwerking en invulling van het plan. Hans Pemmelaar in 2003: 'Bij de aanleg van het Beatrixpark waren er nog geen mensen om in te spreken, want de wijk was er nog niet. Bij De Koppel begon dat, toen werd er ingesproken. Ik vond het inspirerende mensen, studenten biologie en jongens die een lerarenopleiding volgden. Ze brachten leuke dingen in, zoals het behoud van de oude boomgaard van boerderij De Koppel. Ik had te horen gekregen: die bomen gaan eraan, dat wordt kappen, maar die jongens hebben dat weten te voorkomen'. Er zaten overigens ook vrouwen in de actiegroep. Rond 1981 leek het dat er, vanwege de slechte financiële situatie van de gemeente, helemaal geen park zou komen. Pemmelaar: 'Er waren toen krachten om De Koppel niet door te laten gaan, maar ik vond dat we dat moesten doordrukken, samen met mijn toenmalige chef, die er heilig in geloofde dat we dat park konden maken en die alles deed om het aan te kunnen leggen'. De betrokkenen kwamen met creatieve oplossingen. Er zou een park komen dat weinig onderhoud vergde, bijvoorbeeld doordat het deels begrast zou worden door de dieren van een kinderboerderij. Het park werd tussen 1982 en 1987 aangelegd. Het complex van de Amateursuikersvereniging Utrecht-Zuid, opgericht

< Lunet III met op de achtergrond het Beatrixpark. FOTO HENKVD, WIKIMEDIA COMMONS

└ Luchtfoto van het Beatrixpark en het noordelijkste deel van Lunetten, 1991. DELTA-PHOT LUCHTFOTOGRAFIE / HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

> Hofstede De Koppel, detail van een kaart van Hendrik Verstraelen uit 1626. HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

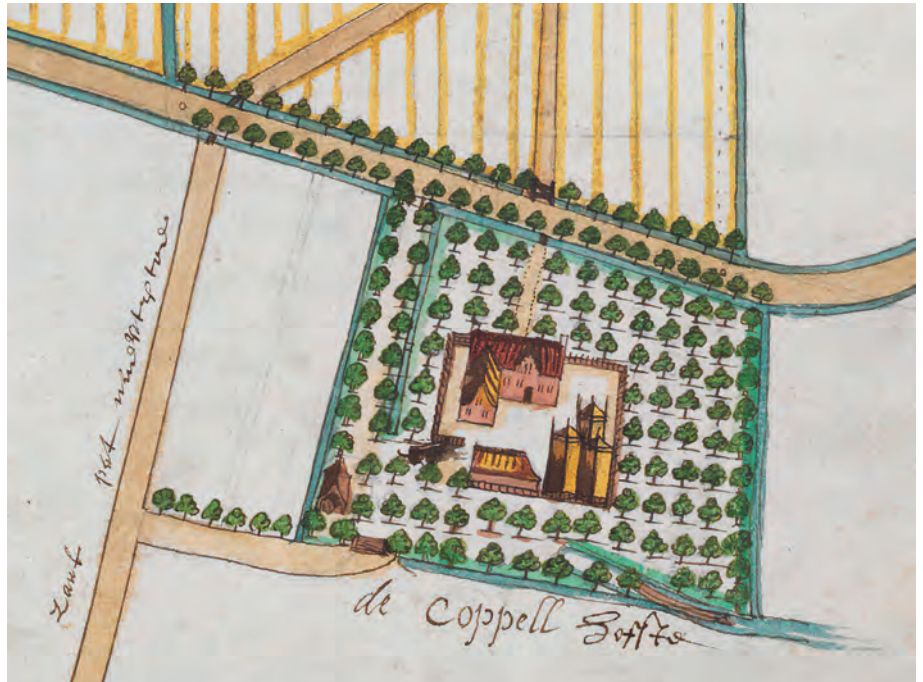
┘ Oude boomgaard van hofstede De Koppel bij Stadsboerderij Koppelsteede, 2014. FOTO MAARTEN BRINKMAN

in 1955, werd erin opgenomen. Tussen de volkstuinten in het zuidwesten en de kinderboerderij die in het zuidoosten kwam, werden bosschages, een waterpartij en een open ruimte met kuil en sleehelling aangelegd. Ten noordoosten van de kinderboerderij kwamen een weide, een heemtuin en een wandelbos.

Kinderboerderij De Koppel (tegenwoordig Stadsboerderij Koppelsteede) ging in 1982 open. Daarbij hoorden ook de oude boomgaard van de voormalige hofstede De Koppel en een weidegebied. De kinderboerderij zou zich al snel ontwikkelen tot een populaire speelplek voor jonge kinderen. In samenwerking met scholen kwamen er ook tuintjes voor de biologielessen. De aanplant in De Koppel kon in de winter van 1986-1987 worden afgerond. Wanneer alles volgroeid zou zijn, verzekerde wijkkrant *De Lunet*, zou de wandelaar zich in het park heel even 'buiten' kunnen wanen. Op 30 september 1987 werd Park De Koppel officieel opgeleverd.

Bewonersparticipatie

Betrokkenheid van bewoners bij het groen in hun wijk is net zo kenmerkend voor Lunetten als het groen zelf. Vrijwel vanaf het begin is er in Lunetten sprake geweest van inspraak en bewonersparticipatie. De weinig verfijnde maaitechniek van de gemeentelijke plantsoenendienst was in de zomer van 1979 aanleiding om de Groengroep Lunetten op te richten. Ron Meurs, jarenlang drijvende kracht achter de Groengroep, vertelde in 2004: 'Net toen zo'n beetje alles in bloei stond, kwamen ze met een klepelmaaier. Van bloemetjes wist ik niks, maar ik wist wel dat het zo niet moest, dat kon iedere leek zien.' In wijkkrant *Tussen de Wegen* stelden de leden van de Groengroep zich voor als wijkbewoners die zich wilden inzetten voor behoud, aanleg en goed beheer van groen in Lunetten. Meurs: 'We waren toen met een stuk of tien actieve leden, mensen die verontwaardigd waren, die vonden dat het zo niet kon. We zijn bij de gemeente gaan praten, maar dat hielp niet. Toen hebben we een van die ambtenaren - die wist alleen op papier waar het over ging - uitgenodigd

voor een wandeling door de wijk. Dat was beter dan een vergadering op de Ravellaan [het gemeentekantoor]. Hij keek z'n ogen uit en vond ook dat het niet zo kon met dat maaien. Toen is het op gang gekomen, ze zagen in dat het maaien hier anders moest dan in de stad.' Later maakte de Groengroep ook afspraken met de gemeente over het onderhoud van het water in de wijk. Een vast onderdeel van de groene activiteiten in Lunetten vormt sinds 1980 het wilgenknoten, een initiatief van een van de leden van de Groengroep. In Lunetten stonden nog vrij veel knotwilgen die vroeger bij de boerderijen hadden behoord. Het knotten, noodzakelijk voor het behoud van

de wilgen, werd een jaarlijkse traditie. In 1985 won de Groengroep Lunetten een 'Ford trofee', door het automerk toegekend aan personen en organisaties die zich inzetten voor de verbetering van hun omgeving. Minister Pieter Winsemius van Milieu reikte de prijs uit. De Groengroep had meegedaan met haar plan om een informatief boekje over het groen in Lunetten uit te geven. Dit boekje *Zwerven door Lunetten* zou overigens pas in 2017 verschijnen!

Tegen de eeuwwisseling constateerde de gemeente dat het groen in Lunetten dringend aan onderhoud toe was. In 1998 werd een groenbeheerplan opgesteld, waarbij het oorspronkelijke ontwerp

als uitgangspunt diende. Bij het maaien, snoeien en het schonen van de watergangen ging er echter van alles mis. De Groengroep en het Bewoners Overleg Lunetten (BOL) maakten toen gebruik van het recht van initiatief en dienden samen een voorstel in voor een alternatief groenbeheerplan. De gemeente stemde er uiteindelijk mee in dat wijkbewoners zelf met een beheerplan zouden komen. In 2001 vormden bewoners, de gemeente en het Hoogheemraadschap een werkgroep Groenbeheer. Deze groep gaf het bureau van de bioloog Herman van den Bijtel uit Driebergen de opdracht een groenplan op te stellen.

Het rapport van Van den Bijtel, *Natuurlijk Lunetten. Integraal Groenplan* (2003-2004), bestond uit drie delen. Het eerste was een inventarisatie van planten en dieren in de wijk. Daaruit bleek dat het destijds door Pemmelaar ontworpen landschap veel vogel- en plantensoorten naar Lunetten had weten te trekken. De soortenrijkdom in het stedelijke Lunetten, af te lezen aan het aantal bedreigde dieren en planten, was groter dan in veel landelijke gebieden. Belangrijkste taak voor de toekomst was handhaving van de aangetroffen ecologische rijkdom. In deel twee, 'Streefbeelden' geheten, stonden de richtlijnen voor het beheer van het groen in Lunetten. Voor bepaalde gebieden, zoals delen van het Beatrixpark en Park De Koppel, moest behoud van de natuurwaarde voorop staan. Daaromheen konden zones worden ingericht voor recreatie. Het derde deel bevatte een gedetailleerd beheerplan per groenelement. De gemeenteraad stelde dit plan in 2004 vast.

Het groenbeheer gebeurde voortaan zoveel mogelijk in overleg tussen gemeente en wijkbewoners. Zo werden er twee salamanderpoelen aangelegd: in 2007 de Koppelpoel in park De Koppel en vier jaar later de Ravelijnpoel in het Beatrixpark. Deze zijn onder-

deel van het 'Groene Web', een netwerk van verblijfplaatsen en verbindingen waarlangs planten en dieren zich in de stad kunnen verplaatsen. Het beheer van beide poelen ligt in handen van de in 2012 opgerichte Natuurgroep Lunetten, die jaarlijks een aantal werkdagen met bewoners organiseert. Ook de Natuurtuin in het Beatrixpark is in beheer bij de Natuurgroep. Op dit eilandje aan het eind van het Inundatiekanaal groeien veel bijzondere planten, waaronder kievitsbloem, gevlekte rietorchis en beemdkroon. Vanwege de kwetsbare flora is de Natuurtuin niet toegankelijk. Op initiatief van de Natuurgroep werken wijkbewoners en belanghebbenden momenteel samen met de gemeente aan het *Groenontwikkelplan Lunetten*, een actualisering van het *Integraal Groenplan* uit 2004. Betrokkenheid van bewoners bij het groen in hun wijk is nog altijd een wezenkenmerk van Lunetten.

▲ Inundatiekanaal en Park De Koppel, 2016. FOTO MAARTEN BRINKMAN

▼ Werkdag bij de Koppelpoel, 2019. FOTO MAARTEN BRINKMAN

Bronnen en literatuur

- Lisette le Blanc, Maarten Brinkman, Leena Määttänen, Lia Oosterwaal, *Zwerven door Lunetten. Een groen dorp in de stad* (Utrecht 2017).
- Maarten Brinkman, *Lunetten. Geschiedenis van een Utrechtse nieuwbouwwijk* (Utrecht 2004).
- Fred Gaasbeek, *De Lunetten op de Houtense Vlakte* (Utrecht 2015).
- Mieke Heurneman, Bettina van Santen, Kaj van Vliet, *De Utrechtse wijken: Zuid* (Utrecht 2005).
- Bandopnames van interviews met Hans Pemmelaar (2003) en Ron Meurs (2004), afgenomen door Maarten Brinkman.